

Het congres van de politieke economen in Parijs over de toestand van het kapitalisme in de wereld

André Mommen

De conferentie *Political Economy and the Outlook of Capitalism* die op 5-7 juli 2012 te Parijs aan de Panthéon-Sorbonne Université Paris 1 aan de rue de Tolbiac samenkwam¹, was uiteindelijk met meer dan 600 participanten en gezien de kwaliteit van hun ingediende papers, een groot succes. Liefst een twintigtal parallelgroepen (“ateliers”) bogen zich over deze papers terwijl in de panels in de conferentiezalen een aantal bekende sprekers aan het woord kwam om de geesten aan te scherpen.

De crisis van het wereldkapitalisme was daar natuurlijk niet geheel vreemd aan. Nu het neoliberalisme als ideologie eveneens failliet is, hebben de aanhangers van de “politieke economie”, waartoe zich zowel de (neo-)Keynesianen als de (neo-)marxisten rekenen, weer enigszins de wind in de zeilen gekregen. En dat geldt voor alle economen die in verhoogde staatsinterventie of “regulering” graag een uitweg uit de crisis zien. Er heeft zich inmiddels ook een soort brede consensus gevormd die boven alle politieke en wetenschappelijke hokjes heen op zoek gaat naar zowel analyses van de neoliberale politiek, als naar mogelijke alternatieven. Die laatste waaieren breed uit van ecologisch groen via keynesiaanse reguleringsmechanismen tot en met marxistisch geïnspireerde alternatieven. Ze worden ook “heterodox” genoemd. In zo een geval is het welhaast onbegonnen werk om tot evenwichtige syntheses of conclusies te komen. Maar dat was hier ook niet de bedoeling, daar de organisatie de papers (voor zover al beschikbaar) inmiddels op haar website² heeft gezet.

Laten we ons daarom in deze bespreking beperken tot commentaren op enkele opmerkelijke bijdragen.

Vandaag gaat 60 procent van de export van industriële producten uit de ontwikkelingslanden naar de ontwikkelde wereld.

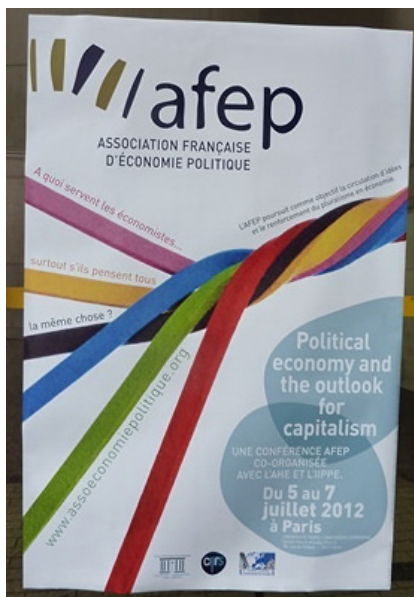
Groene economie

Voor al het rijke palet van de Franse economische wetenschap, dat zo verschilt van het Angelsaksische en dat zich tot voor kort vooral in het eigen taalgebied verscholen hield, stal toch enigszins de show. Na de loden jaren van twee rechtse presidenten (Chirac en Sarkozy) lijkt in Frankrijk een frisse “heterodoxe” wind te waaien.

Dat laatste was te merken aan de lezing die Florence Jany-Catrice (*Université Lille 1*) hield (in het Engels) over een nieuwe politieke economie gebaseerd op alternatieve sociale indicatoren die de ideologie achter het rekenwerk voor het *Bruto Binnenlands Product* (BBP) in vraag wilde stellen. Het was een “groen” verhaal dat meteen ook de (neo)liberale poten onder de economische wetenschap vandaan zaagde door aan te tonen dat de eerste liberale economen in 17de en 18de eeuw eenzijdig de nadruk legden op het berekenen van het (nationaal) inkomen, omdat ze in de groeiende materiële productie ook de toename van de maatschappelijke “rijkdom” zagen. Waarom hier nog vasthouden aan een dergelijk tijdsgebonden uitgangspunt? Ten slotte kwam Jany-Catrice uit bij een pleidooi om de sociaal-politieke visie te laten domineren en andere indicatoren te zoeken voor het opstellen van het Bruto Binnenlands Product (BBP). Maar bij welk “product” komen we dan uit? De vraag werd meteen beantwoord: indicatoren die de welvaart ook vertalen in wat “aangenaam” is en wat tot “duurzaamheid” leidt, dus de “natuur” niet aantast. Die doelstellingen moeten wel door de politiek worden geïnstitutionaliseerd.

Niet iedereen in de “milieuhoek” is, zoals bekend, bevlogen. Velen behoren liever tot de stroming van het “technogroen”, waarbij het er op aankomt om ecologische rugzakjes en voetafdrukken te meten. Omdat hier het “harde” cijfermateriaal voor het opscheppen ligt, kan men rekenmodellen en dito strategieën opstellen. De Zwitser Christian Livi (*Institut de Sociologie, Université de Neuchâtel*) is blijkbaar zo een “technogroene”, want hij legde uit hoe in Romaans Zwitserland de zonnecellen voor de elektriciteitsopwekking met succes hun opwachting maakten. Dat was lokaal beleidswerk. Zwitserland is immers een lappendeken van kantons die veel zelf beslissen en daardoor beter doen. Livi haalde er ook de energierevolutie in de hele wereld bij. Arme landen met veel zon en weinig koolwaterstoffen kunnen op die manier op eenvoudige wijze hun energievoorziening op lokaal en kleinschalig niveau revolutioneren, waardoor de transportkosten kunnen worden uitgeschakeld. Wat Livi er niet bij vertelde, is dat de multinationals inmiddels in die arme landen oprukken en er met behulp van veel niet-duurzame energiedragers de grondstoffen, bosbouwproducten en landbouwgewassen weghalen.

Die laatste problematiek lag Aurélien Dumont (*Observatorio del Agua, Madrid*), die het watergebruik in de wereld bestudeert, wél nauw aan het hart. De ontwikkelde landen zijn megagebruikers van water, terwijl in de arme landen te weinig water is om de mensen er een menswaardig bestaan te gunnen. En inderdaad, de door de multinationals beheerste grootschalige landbouw (met name de *agrobusiness* in Brazilië) en de agrarische verwerkingsindustrie pompen inmiddels al het water uit de bodem, terwijl de lokale bevolking wezenloos in de uitgedroogde waterputten mag staren. Deze multinationals, inclusief de staatsbedrijven

uit China, hebben alleen maar oog voor het exploiteren van de grondstoffen. Hoe kan men hier duurzaamheid in overeenstemming brengen met de competitieve concurrentie en de modernisering? Er is immers een soort “drive” die de kaart van de wereld grondig verandert. Dumont hield het bij het voorbeeld van Brazilië waar de suikerplantages zich in tien jaar tijd geografisch hebben verplaatst. Het “suikermodel” illustreert niet alleen perfect de effecten van de economische liberalisering, maar ook de nieuwe vormen van regulering. Dat vertaalde zich in Brazilië in het ontwerpen van een nieuw arbeidsvoorwaardenbeleid. Van de andere kant heeft de staat in Brazilië de agro-bedrijven die grotendeels voor de export werken, nodig om er de economische ontwikkeling van het land mee te financieren. Helaas, maar dat exportgeleide economisch model is niet op duurzame ontwikkeling gebaseerd. Van de andere kant is suiker ook weer een gewas dat een industriële strategie dient, in dit geval het vervaardigen van methanol als brandstof. Is dit soms geen vorm van “duurzaamheid”?

Arnaud Büchs (*Université Pierre Mendès France, Grenoble*), die een regulerings-theorie voor het waterverbruik bleek te hebben ontwikkeld, verraste met een technisch-bestuurlijk model dat de problematiek van het waterverbruik alleen maar beleidsmatig analyseert. Voor Büchs moest men vooral procesmatig leren denken en zich bij de problematiek van het waterverbruik vooral afvragen of een en ander onder het beleidsterrein van produceren en

consumeren valt en bij het institutionaliseren moet men zich afvragen over welke waarden het precies gaat. Daarbij moet men altijd eerst de *ethische* normen van het milieubeleid verduidelijken. Als men over technische zaken praat, dan werkt men aan de efficiëntie, maar uiteindelijk moet men de regelingen ook ethisch ingang laten vinden en zo bij de bevolking verankeren.

Ontwikkelingseconomie

Het ontwerpen van ontwikkelingsmodellen was allicht aan Enfu Cheng (*Académie van Wetenschappen, voorzitter van de WAPE, Peking*) en Bin Yu (*Marxistische Academie, Peking*) besteed, omdat ze de grondslagen van het Chinese ontwikkelingsmodel verdedigden. Sinds partijleider Deng Xiaoping in 1978 de theorie van de “vier modernisering” heeft vastgelegd, is China aan een stormachtige economische ontwikkeling bezig. Hierbij leggen de Communistische Partij en de regering de grote lijnen vast, terwijl de staatsbedrijven moderniseren en de privésector zich overal verder ontplooit, ook in de landbouw, zegden beiden er nadrukkelijk bij. Of dat ontwikkelingsmodel ook voor andere landen geschikt is, zegden ze er echter weer niet bij. Dit verhaal weekte ook geen emoties los en werd dus enkel voor kennisgeving aangenomen.

De deelnemers aan het atelier over marxistische politieke economie hadden grote belangstelling voor het vurige verhaal dat Maliha Safri (*Drew University*) met een zwaar Amerikaanse accent afstak over de “modernisering” in Afghanistan, alwaar de politieke en economische structuren in toenemende mate door “onderaannemers” in dienst van de interventietroepen worden beheerst. Privéfirma’s en de eveneens ingevlogen NGO’s zijn er overal actief, veelal in samenwerking met de interventiemacht van de NAVO. Zij scheppen banen voor lokale handlangers. Hoe dit soort afhankelijke en afgeleide ontwikkeling ooit “duurzaam” zou kunnen worden, leverde daarna meteen stof voor een fel debat. Want iedereen weet dat de Amerikanen Afghanistan gaan verlaten, maar ook dat de door hen inmiddels opgezette structuren op politiek drijfzand zijn gebouwd. Dus Afghanistan kan geen “ontwikkelingsmodel” zijn.

Aangenamer was de ontwikkelingsvisie die Radhika Desai (*University of Manitoba*) over Marx vertolkte. Hoe zou Marx vandaag de huidige wereldorde hebben geïnterpreteerd? Het antwoord luidde dat Marx zich in zijn eigen tijd eigenlijk niet met de wereldorde had beziggehouden en dat zijn visie die van een Europeaan was die de ineenstorting van de Chinese muur toejuichte. Nu er bijna nergens in de wereld Chinese en andere “tolmuren” nog de import van goederen tegenhouden, had Marx uiteindelijk blij moeten zijn met de huidige toestand in de wereld. Dat was een zwakke echo van de theorie dat in Marx zich ook altijd een liberaal heeft schuilgehouden, omdat hij uitvoerig Adam Smith en David Ricardo heeft geanalyseerd en gekritiseerd, maar ook gebruikt en daarna zelfs “voltooid”.

Het financieel besmettingsgevaar

Maar was dan de “markt” totaal afwezig op dit congres? Eigenlijk niet. Ter linkerzijde heeft men zich grotendeels met het bestaan van de “markt” verzoend. Voor alles bestaat een aanbod als er maar een koopkrachtige vraag is. Men hoeft Keynes niet te hebben gelezen om dat te beseffen. Maar wat als de “markt” faalt? Dat zou dan betekenen dat ook het liberale kapitalisme faalt.

Dat gegeven tormenteerde bijvoorbeeld Mathieu Bédard (*Université d'Aix-Marseille*) die het recente taalgebruik in de economische literatuur en in de media op de hak nam. Men praatte volgens hem over de economische en financiële crisis vandaag te veel in medische termen (“crisis”, “besmetting”, “afslanken”, enz.), waarbij ook de psychologie ter hulp wordt geroepen (“stresstest”). Bédard noteerde daarbij de gewilligheid waarmee tegenwoordig staatssteun voor bijvoorbeeld de financiële sector wordt aanvaard, terwijl die staatssteun voor industriële bedrijven allerminst zonder slag of stoot wordt gegeven. Voorts meent men nu dat de financiële sector door de crisis met behulp van “stresstests” veel transparanter is geworden. Is dat wel zo? De “stresstest” gaat immers uit van het verzamelen van informatie. Maar welke informatie en hoe betrouwbaar is die? Informatie heeft altijd wel een belangrijke rol gespeeld in de bancaire wereld. Nu lijkt echter vooral snelle en volledige informatie

een wondermiddel te zijn om mislukkingen te voorkomen. “To big to fail” is immers het spookbeeld dat sinds de financiële crisis de politici uit hun slaap houdt.

Maar van de andere kant plaatste Bédard ook vraagtekens bij dit soort praktijken. Dexia kwam bijvoorbeeld met vlag en wimpel door de “stresstest”, maar ging uiteindelijk toch voor de bijl. De grote vraag luidt nu of het verschijnsel “besmetting” het gevolg van een gebrek aan goede informatie is en of dat een gebrek aan (voor) kennis leidt tot het nemen van onaanvaardbaar grote risico's in het bankbedrijf? Een andere kwestie is waarom vooral de financiële sector zo gevoelig voor fluctuaties is. Waarom kan het hele financiële systeem dan zo maar instorten? Wie is daarvoor dan uiteindelijk verantwoordelijk? Kan men faillissementen wel voorkomen? Welke factoren spelen allemaal een rol bij een bancaire crisis?

De conclusie van Bédard was ongewoon eenvoudig. Blijkbaar is het in de banksector vooral een kwestie van voldoende liquiditeiten kunnen aanhouden om een faillissement te voorkomen! Banken gaan immers failliet als ze geen geld op de korte termijn meer kunnen aantrekken (en vasthouden!). Vandaar dat de interbancaire leningen zo belangrijk zijn. Die leningsmogelijkheden openhouden is van levensbelang. Want uiteindelijk komt het in de banksector uitsluitend op “vertrouwen” aan. Uiteraard belichtte Bédard maar één facet van de huidige financiële problematiek, de rest hoorde aan de hand van bepaalde gevallen te worden bestudeerd.

De Spaanse vastgoedcrisis

Als een bank, ja zelfs de hele bancaire sector, met te veel “slechte leningen” zit, dan komt de crisis haast onherroepelijk vanzelf. Dat illustreerde Antoine Gentier (*Université Paul Cézanne Aix-Marseille 3*) graag met het voorbeeld van de bankencrisis in Spanje. Hij pakte ook uit met de ABCT die staat voor de “*Boom and Bust Cycle Theory*”. Gentier herleidde de Spaanse crisis tot de gretigheid waarmee de banken de vastgoedzeepbel met de spaarcenten van de gewone burgers en andere banken hebben gefinancierd. De schuldfinanciering werd ook aangeblazen door geldcreatie van de banksector, waardoor dan weer artificiële

economische groei werd geschapen. De speculanten en de bouwpromotoren moelden er zich mee door met grootschalige projecten te komen. Kortom de “boom” trok zichzelf op gang via de banken, de speculanten en de alsmaar stijgende prijzen van het onroerend goed.

De geldcreatie had in dit geval niet alleen een reëel effect op de aanbodzijde, maar ook op de relatieve prijzen tijdens een dergelijke vastgoedzeepbel. De gevolgen ervan waren uiteindelijk rampzalig voor Spanje. In 2010 stonden er nog 2 miljoen nieuwbouwhuizen te koop waarvoor zich absoluut geen koper wilde melden. Die 2 miljoen huizen waren gelijk aan het aantal huizen in de Verenigde Staten dat als gevolg van de subprime-crisis door de eigenaren niet meer kon worden gefinancierd. Echter, de omvang van de Spaanse economie bedraagt slechts 10 procent van de Amerikaanse! Dit om even uit te leggen hoe ernstig de vastgoedzeepbel wel niet is.

Gentier legde ook haarfijn uit hoe deze Spaanse zeepbel zich heeft kunnen ontwikkelen. Een belangrijke factor vormde de invoering van de euro die de werkelijke ruilverhoudingen zoek maakte. De Spanjaarden konden voortaan goedkoop lenen en, als gevolg van de bouwwoede die vanaf 1997 opstak, dacht iedereen dat de prijzen van het vastgoed tot in de hemel zouden stijgen. De klap kwam al in 2006 toen de vastgoedmarkt inzakte. Hierdoor werd de Spaanse economie in haar vitale delen geraakt. Veel Spaanse nieuwbouwwoningen waren ook bestemd als tweede verblijf voor kapitaalkrachtige Noord-Europeanen. Die recent gebouwde vakantiewoningen vonden ineens geen kopers meer. Daardoor zijn er aan de Spaanse kusten overal spooksteden ontstaan. Wegen en vliegvelden in de buurt ontbreken echter. Vaak zijn er ook geen collectieve voorzieningen (gas, water, elektriciteit, gezondheidszorg, winkels).

De regering, die vanaf het begin perfect op de hoogte was van het probleem, werd verlamd door de angst voor de kiezer en wachtte af. Maar wat kon ze doen?

De prijzen laten dalen was geen optie. Dan zouden de banken meteen failliet gaan. De vastgoedzeepbel in Spanje stond dus los van elke “besmetting” van elders. Het betrefte hier een zuiver Spaans probleem. Maar

de subprime-crisis in de Verenigde Staten speelde daarna wel een rol, maar pas nadat de problemen voor iedereen zichtbaar werden. In 2011 was het dan zo ver. De regering-Zapatero, die al die tijd niets had gedaan, stond nu voor de muur en koos als uitweg voor nieuwe verkiezingen die ze uiteraard verloor. Maar toen stond al 6,2 procent van de bevolking als “zwakke leners” genoteerd. De werkloosheid bedroeg rond de 20 procent. Mensen werden uit hun woningen gezet.

Een aantal macro-economische cijfers kunnen de evolutie van de Spaanse financiële en vastgoedcrisis illustreren. In 2001 bedroeg de privéschuld van de huishoudens nog maar 31,6 procent van het BBP, maar in 2009 was dat al tot 64,7 procent van het BBP gegroeid. Echter, 98 procent van die schuld is gefinancierd door middel van kortlopende leningen met een variabele interestvoet. Toen eenmaal de rentestand omhoog schoot als gevolg van de insolvable banken en failliete huizenbezitters, kon de regering het probleem niet meer negeren. Een hogere rente op de staatsleningen betekende immers ook dat de staat voor hogere rentelasten stond.

Doch de regering kon geen kant meer op. Door de invoering van de euro in 2002 kon de Spaanse regering niet meer kiezen voor de klassieke aanpassingsmechanismen (devaluaties) om de Spaanse economie weer competitief te maken. Tijdens de huizenboom waren de lonen in Spanje sneller gestegen dan de productiviteit, terwijl bijvoorbeeld in Duitsland de lonen stagneerden en zelfs daalden terwijl de productiviteit steeg. Spanje had zich dus uit de markt geprijsd. Vooral de lucratieve markt van vakantiewoningen raakte buiten adem als gevolg van de stijgende huizenprijzen, waardoor de rijke Noord-Europeanen die misschien een tweede woning wilden kopen, wegbleven. En ook de gestegen Spaanse lonen maakten van het land nu een duur vakantieland. Was Turkije soms niet veel goedkoper? Bédard hield het bij de opmerking dat geld stoppen in land en bouwen geen welvaart schept, alleen maar goed is voor het voeden van een illusie.

Wat moet de Spaanse regering nu doen? Eerst en vooral moet Spanje stringenter regelingen voor de vastgoedsector invoeren, de banken weer reguleren en ook de

huizenmarkt flexibeler maken. Er moeten veel meer (sociale) huurwoningen komen en de Spanjaarden moeten daardoor minder honkvast worden. Bédard was niet zo expliciet over het gedrag van de Spaanse politici tijdens de langdurige huizenboom. Niet alle Spaanse banken hadden zich immers op dit speculatieve pad begeven, maar wel de lokale spaarkassen (*cajas*) die zonder uitzondering onder controle van (corrupte) lokale politici (vooral de socialistische burgemeesters) stonden. Voor de *cajas* leverde iedere hypotheek een forse premie op. De gemeentebesturen hoopten het aantal inwoners van hun dorp of stadje te paaien, waarna ze via lokale heffingen en belastingen met allerlei voorzieningen (culturele centra, sporthallen) konden uitpakken en hun cliënten aan baantjes helpen. Kortom, de Spaanse zeepbel was ook een specifiek politiek fenomeen. De uitgifte van grond en bouwvergunningen, het aanleggen van wegen en het distributienet van elektriciteit, water en gas zijn immers in essentie voorwerp van politieke beslissingen. Zonder medewerking van de politici staan de speculanten en hun financiers dus nergens.

Meer regulering ...

Regulariseren, daar draaide het om in een atelier over het economisch herstel in Europa. Claes Belfrage (*University of Liverpool*) analyseerde hier de bankencrisis op IJsland. Als gevolg van het omvallen van de banken, heeft de IJslandse regering ze moeten overnemen (nationaliseren), het IMF binnenlaten en de afbouw van de schuldenberg op zich nemen. Nieuwe controlemechanismen werden daarom ingesteld. Ook hier stelde zich de politieke vraag hoe het zo ver had kunnen komen. De schuld voor deze ramp kan weer integraal op de rug van de politici worden geschoven, want die hadden gekozen voor een absolute liberalisering van de banksector in de hoop aldus van het eiland een financiële draaischijf tussen de Verenigde Staten en Europa te maken, wég dus van de eenzijdige specialisatie in de visserij. Met de bekende gevolgen. Het binnenhalen nadien van Russische financiële steun mislukte of was eerder een lachertje vanuit Moskou. Vandaar dat alleen een schuldenregeling nog een uitkomst kon bieden. Het eiland is nu echter weer op het goede pad, maar het avontuur heeft de mensen veel spaar- en belastinggeld gekost.

Balázs Kotosz (*Szegedi Tudomány Egyetem*, Hongarije) kwam met een analoge verhaal over de financiële crisis in Hongarije. Door de hoge staatsschuld en de conflicten met het IMF zijn er ook politieke stormen opgestoken, met het gevolg dat de rechtse Viktor Orbán een absolute meerderheid in het parlement kon scoren. De regering-Orbán tracht de financiële crisis te bezweren door het IMF en “Brussel” tot zondebokken te verklaren. Maar uiteindelijk moest ook Orbán – noodgedwongen – met het IMF over een bijstandsprogramma onderhandelen. Kotosz plaatste echter deze problematiek niet in een breder perspectief en hij gewaagde niet van de financieel zwakke positie van Hongarije al vóór de val van het communisme. In de discussie gaf Kotosz echter wel toe dat Hongarije sinds het communisme nog altijd een “onbetaalbare” welvaartsstaat met zich meetorst. De crisis op de Hongaarse woningmarkt is vooral het gevolg van het feit dat veel Hongaren na de liberalisering van de financiële markten hun hypotheek in euro's of Zwitserse franken waren aangegaan. Toen de koers van de nationale munt, de forint, als gevolg van de internationale bankencrisis verzwakte, konden vele hypotheeknemers de rentelasten in harde valuta niet meer opbrengen. De regering-Orbán nam daarom een wet aan waardoor de banken voor deze hypotheek de oude koers van de forint moesten aanhouden, m.a.w. dat ze zelf moesten opdraaien voor de verliezen op de leningen. Het gevolg was dat de banken zich uit Hongarije terugtrokken en de kredietlijnen afbouwden.

... en de oorzaken van de crisis dan?

Uiteindelijk spitste de discussie tussen de marxisten zich onvermijdelijk toe op de oorzaken van de huidige recessie. Wat leren ons de opeenvolgende recessies en crises in het wereldkapitalisme? Alan Freeman (*London Metropolitan University*) trok een parallel met de Grote Depressie uit de jaren 1930. Alles draaide volgens hem om de langegolfbewegingen in de kapitalistische conjunctuur, waarbij hij zich afvroeg of Kondratieff het indertijd wel bij het juiste einde had gehad toen hij een cyclus van lange golven van gemiddeld 25 jaar economische groei en 25 jaar stagnatie en crisis had vastgesteld. De feiten zijn echter anders. Freeman meende dat in de

Verenigde Staten de neergaande trend over de periode 1929-42 slechts 14 jaar had geduurd. Daarna volgde een periode van 30 jaar expansie. De crisis die in 1974 uitbrak, duurt nog tot op heden, dus dat maakt al 46 jaar.

Volgens David Kotz (*University of Massachusetts Amherst*) is de huidige crisis in de Verenigde Staten het gevolg van overinvesteringen wegens het ruime kredietbeleid en de diverse zeepbellen die onder het regime van het neoliberalisme waren geblazen.³ Hiroshi Onishi (*Keio University*, Japan) kon alleen maar een diepgaande structurele hervorming en geen hervormingen op de korte termijn, als oplossing bieden. Was het neoliberalisme soms geen uitvloeisel van het Keynesianisme?

Volgens Özgür Orhangazi (*Kadir Has Üniversitesi İstanbul*) wordt vandaag in de media veel aan “blame games” gedaan, waarbij op permanente wijze de bankiers, de rating bureaus, de hefboomfondsen, enz. verantwoordelijk worden gesteld voor alles wat fout is gegaan. Dat is echter moraliserend en daarom zeer oppervlakkig. De huidige crisis kan volgens Marx alleen maar het gevolg zijn van de onderconsumptie. Voor Keynes is dat het wegvallen van de effectieve vraag. De heterodoxe economen (marxisten, Keynesianen, institutionalisten, enz.) die zich over de crisis hebben gebogen, kan men vandaag in drie groepen onderverdelen, zei Orhangazi: ten eerste de economen die de nadruk leggen op de vraag, ten tweede de groep die de winsten op de korrel neemt en ten slotte diegenen die de rol van de financiële sector aanklagen. Maar iedereen zal het er wel over eens zijn om de financiële sector als de hoofdverantwoordelijke voor het blazen van zeepbellen aan te wijzen. Aan de vraagzijde situeerde Orhangazi het probleem van de groeiende inkomensongelijkheid, de wegvallende vraag van een groot deel van de bevolking en ook het fenomeen van de kredietexpansie en de *financialisering*.

Dat laatste verschijnsel zou wel eens van doorslaggevende invloed geweest zijn. De financialisering ontstond pas vanaf 1999 toen de nieuwe financiële producten op de markt kwamen. Ze leverden hoge winsten op voor de aanbieders ervan doordat men spotgoedkoop geld kon lenen wegens de lage interestvoeten van de Federal Reserve.

De financialisering werd hierdoor ook een “klassenproject” ontworpen door de financiële wereld. Aan dat project is nu grotendeels een einde gekomen wegens de ineenstorting van de financiële sector en de toegenomen onzekerheid op de markten. Sindsdien zitten we in een structurele crisis als gevolg van de onderconsumptie veroorzaakt door de inmiddels ontstane, zeer ongelijke inkomensverdeling. De crisis wordt voorts door de grote onzekerheid rond de solvabiliteit van de internationale banken verder gevoed.

De winstvoet

Marxisten hebben de neiging om, in navolging van Marx, vooral oog te hebben voor de winstvoet. Die winstvoet vertoonde de laatste decennia, aldus Al Campbell (*University of Utah*) en Erdogan Bakir (*Bucknell University*), in de financiële sector periodiek nogal forse pieken, zeker in vergelijking met de industriële sector. Deze omslag voltrok zich vanaf 1987 in de financiële sector toen de winstgevendheid hier veel groter dan in de industriële sector werd.

John Smith (*Kingston University*, Engeland) had het over de werking van de waardewet in het imperialisme. Hij pakte meteen uit met een paradox: de laagste industriële lonen worden vandaag niet in China of Vietnam, maar in Bangladesh uitbetaald. Vandaar dat de multinationals daar wát graag hun productie willen onderbrengen. Daaraan verdienen de multinationals dubbel: ze hoeven niet te investeren om arbeidskrachten door machines te vervangen en de lage lonen in Bangladesh garanderen een hogere winstgevendheid. Smith zag de grote ommekeer in het uitbestedingsgedrag van de multinationals. De westerse bedrijven verplaatsten sinds 1980 massaal hun productielijnen naar de arme landen. In die trend waren Japan en de Verenigde Staten absolute koplopers. De EU is vandaag echter aan een inhaalrace bezig. Dit alles veroorzaakte een revolutie in de geografische spreiding van de handelsstromen in de wereld. Vandaag gaat 60 procent van de export van industriële producten uit de ontwikkelingslanden naar de ontwikkelde wereld. Gevolg hiervan is nu dat in de ontwikkelde landen het aantal arbeiders fors is gedaald, terwijl hun aantal in de ontwikkelingslanden overeenkomstig is gestegen.

Andrew Kliman

Maar intussen concurreren de ontwikkelingslanden wel vooral met elkaar om die zo begeerde productielijnen binnen te halen, waardoor ook hier een *race to the bottom* op gang is gekomen. Industriële ontwikkeling staat hier dus voor uiterst lage lonen.

Pritam Singh (*Oxford Brookes University*, Oxford) pakte uit met een analoog verhaal, waarin hij vooral op de industriële opkomst van China wees. Verleden jaar heeft China reeds de Verenigde Staten ingehaald als de grootste producent van industriële goederen. Landen als China, India en Brazilië zijn intussen op weg om industriële grootmachten te worden. Rusland en Brazilië werpen zich vandaag al op als de grootste producenten van grondstoffen. Het probleem dat zich nu stelt, is hoe men de groei van de wereldeconomie en het financiewezen in overeenstemming met duurzaamheid moet brengen. En als toegift hield Singh daarna tot verbazing van zowat iedereen een pleidooi voor een andere levenshouding, waarbij hij de filosofie van zowel Boeddha als van Mahatma Gandhi warm aanbeval. Immers, het was de hoogste tijd dat de mensheid tot bezinning kwam.

Thomas Piketty (*Paris School of Economics*) vertrok van Ricardo en Marx. Volgens hen moest de accumulatie uiteindelijk tot een sociale polarisering tussen een klein aantal rijken en een grote massa van armen leiden. Op dat punt zijn we vandaag al aangekomen, riep Piketty uit. Topmanagers kunnen zich ongehinderd snel verrijken. Slechts 1 procent van de wereldbevolking bezit enorme fortuinen die vooral uit vermogenswinsten zijn voortgekomen. De paradox is echter dat het hier vooral om “werkende” rijken gaat die permanent bezig zijn met geld te verdienen, niet zoals vroeger om renteniers die slapende rijk werden. Gezien de inkomensverdeling meende Piketty dat we op dit moment, weer in een situatie zijn gekomen zoals in de 19de eeuw toen vermogenswinsten en erfenissen de rijkdom van de heersende klasse bepaalden. In de Verenigde Staten beschikten in 1929 de 10 procent rijkste mensen over 49 procent van het nationale inkomen. Dat was in 1942 nog maar 34 procent en die verhouding bleef tot ongeveer 1977 constant. Maar in 2007 was die verhouding alweer tot ongeveer 50 procent gestegen. Ook de belastinghervormingen hebben ruim bijgedragen aan deze ontwikkeling. De topinkomens kregen in alle kapitalistische landen

na 1980 veel lagere belastingtarieven toegekend, waardoor ze weer in staat werden om enorme vermogens op te bouwen.

In het verhaal van Tony Norfield (*School of Oriental and African Studies*, Londen) werd de rol van de financiële wereld en de winstvoet in het imperialisme ontrafeld. Marx, zo luidde zijn verwijt, had weinig aandacht aan de rol van de banken besteed. Ten onrechte! Vandaag is het financiële kapitaal dominant geworden. Echter, Marx meende dat handelaren en financiers niet productief waren en daarom verwaarloosde hij hen. Handelaren boekten wel winsten, maar die gingen toch maar ten koste van de winsten van de industriëlen. Het is dus een kwestie om vandaag aan het handelskapitaal en het financiële kapitaal een plaats in de marxistische schema's te gunnen. Dat is nodig om de machtsverhoudingen binnen het wereldkapitalisme en binnen het accumulatieproces ook modelmatig uit te drukken. En stelde Norfield, nu de Angelsaksische financiële instellingen de spelregels voor iedereen bepalen, is dat ook politiek relevant.

Hoe ingewikkeld de "markt" ook mag functioneren, hij is wel overal aanwezig. Dat was in essentie de boodschap die men ook in de andere marxistische ateliers kon horen. Wat te doen? De oplossing voor het probleem van overspannen markten heet nog altijd regulering. Maar regulering van wat? Van de financiële sector dan maar? Het probleem is hier dat in het huidige kapitalisme de "financialisering" reeds alle sferen van productie en consumptie bepaalt. Wat voor gevolgen heeft dat gegeven nu voor het accumulatieproces? Andrew Kliman (*Pace University*, New York) en Shannon Williams (*Tennessee State University*, Knoxville) meenden dat in de Verenigde Staten de financialisering nog niet tot het afknijpen van de productieve investeringen heeft geleid. Maar van de andere kant stelden Robert Chemomas (*University of Manitoba*) en Barragar Fletcher (idem) dan weer vast dat het in het kapitalisme volstrekt normaal is dat winst kan worden gemaakt zonder dat er noodzakelijk accumulatie moet plaatsvinden. Nee, niet alle marxisten waren het over de oorzaken van de huidige crisis eens. Kortom, in deze atelier was de overeenstemming ver zoek.

Het grote verhaal van Gérard Duménil

Een groot congres als dit kan niet zonder een klinkende synthese. En die wordt liefst plenair afgeleverd. Gérard Duménil deed dat door de gestegen winstvoet en het dalende aandeel van de lonen in het nationaal inkomen als oorzaak van de huidige crisis aan te wijzen. Ook hij nam de Verenigde Staten als voorbeeld en hij zag dat in de periode tussen 1955 en 2005 het aandeel van de winsten daar ongeveer proportioneel gelijk was gebleven. Winstcijfers zeggen uiteraard niet alles over de mogelijkheid om te accumuleren. Er moet ook winstbelasting over de winsten worden betaald en bedrijven keren dividenden aan de aandeelhouders uit. We moeten dan ook de nettowinsten tot richtsnoer nemen, omdat de afgedragen belastingen en de uitbetaalde dividenden grotendeels in consumptieve uitgaven worden omgezet. Nettowinsten worden veelal gebruikt voor investeringen.

In het kapitalisme draait het immers vooral om de investeringen want die zorgen voor de uitgebreide reproductie van het kapitaal. Duménil constateerde nu dat als gevolg van de globalisering de investeringen op de Amerikaanse thuismarkt waren gedaald. Tevens was de privéconsumptie tijdens de neoliberale periode gestegen. Dat gebeurde eveneens met de consumptie van de overheid. Dus de crisis kon onmogelijk op rekening van de eventueel gedaalde totale consumptie worden geschreven. Maar de Amerikaanse export van goederen en diensten was wel gedaald en dat zou dan wel eens de crisis kunnen verklaren. Van de andere kant wilde de Amerikaanse regering op haar sterk liberale markt toch de binnenlandse vraag blijven stimuleren. Maar als gevolg hiervan vermeerderde de staatsschuld. De totale schuld van zowel de overheid als de privépersonen bedroeg daardoor in 2006 al meer dan 120 procent van het BBP.

Duménil stelde zich nu de vraag wat nu *precies* de oorzaak van de crisis zou kunnen zijn. Een precies antwoord leverde hij echter niet af, wel wat *circumstantial evidences*. Zo stipte hij aan dat naast de al eerder aangegeven factoren er o.a. een *overconsumptie* van geïmporteerde goederen plaatsvond. Dat verklaart mede het feit dat de Amerikaanse economie vandaag

door een trage accumulatie van het kapitaal wordt gekenmerkt en een groot tekort op de handelsbalans vertoont.

Echter, Duménil stelde zich niet tevreden met een analyse van het conjunctuurverloop in de Verenigde Staten. Hij maakte ook de oversteek naar Europa waar hij een snellere daling van de lonen dan in de Verenigde Staten zag gebeuren. De uitgaven van privéconsumptie stegen, samen met die van de overheid, echter weer wel sneller. Maar Europa is een container met verschillende nationale economieën. Men moet daarom land per land bekijken. Het viel hem nu op dat het aandeel van de leningen in het BBP per land sterk uiteenliep. Duitsland bouwde systematisch het aandeel van de leningen uitgedrukt in percentages van het BBP af. In Frankrijk stegen die percentages geleidelijk. In Griekenland en Spanje mag men zelfs spreken van explosieve stijgingen. Europa heeft echter het nadeel dat het oude continent niet haast onbeperkt geld van elders kan aantrekken zoals de Verenigde Staten dat wel doen. Heel de wereld wil graag aan de Verenigde Staten geld lenen, niet aan Europa. Dat verklaart waarom er zo een enorm tekort op de Amerikaanse handelsbalans kon ontstaan. Dat veroorzaakte een vicieuze cirkel. Omdat de Verenigde Staten met geleend geld fors konden importeren, gingen ze ook minder produceren en daardoor konden ze weer minder exporteren, wat de tekorten op de handelsbalans vergrootte. De investeringen in eigen land verminderden en er werden ook nog eens "verkeerde" investeringen gedaan. Daardoor verzwakte weer concurrentiekracht van de Amerikaanse economie (zie de automobielenindustrie). De gevolgen hiervan zijn dan ook aan de huidige hoge werkloosheid (10 procent) duidelijk te zien, terwijl, paradoxaal genoeg, de middenklasse toch wil blijven consumeren en zich fel verzet tegen elk plan om de collectieve uitgaven te vergroten.

Duménil had het nog net niet over het dansen op een vulkaan. Intussen zat zijn jongere medeauteur Dominique Lévy alsmáar goedkeurend te knikken. Hij kon er weinig aan toevoegen, want hun beider onderzoeksproject naar de rol van het aandeel van de loon- en winstvoet als verklarende factoren voor de huidige crisis liep nog.⁴ Dat kwam vooral door de moeizame verwerking van de statistische gegevens van

de diverse Europese landen met hun specifieke economische structuren.

Internationaal marxisme

Het succes van deze conferentie was al met al groot. Er was een uitgelezen internationaal gezelschap op af gekomen.⁵ Ook het samengaan van diverse internationale verenigingen had bijgedragen aan dat succes. Want naast en ook tegen de traditionele nationale associaties in hebben zich de laatste decennia vooral internationale verenigingen die een bepaalde denkrichting aanhangen met succes geprofileerd. Men komt inderdaad graag onder gelijkgezinden samen om op basis van een gemeenschappelijke theorie en praktijk over economische problemen te debatteren. Wanneer diverse associaties een gemeenschappelijke congresvloer delen, hoeft dat daarom nog niet noodzakelijk tot een grote consensus te leiden. Zo bleven de marxisten trouw debatteren over de winstvoet en de accumulatie van het kapitaal, terwijl men elders in andere ateliers zeer concrete topics die aspecten van het economisch beleid raken, aansneet. Ook dat geeft aan dat de “practici” en de “theoretici” (van diverse pluiimage) elkaar liever niet willen ontmoeten of in elk geval nog geen gemeenschappelijke noemer hebben kunnen vinden.

Zitten de marxisten de laatste tijd, nu er geen grootse revolutionaire experimenten op de agenda staan en er geen heilstaten “waar het socialisme wordt opgebouwd” moeten worden bezocht, niet wat passief aan de kant staan? Sommigen denken van wel. Want men zit graag uitsluitend over statistische tijdsreeksen gebogen in plaats van strategisch aan alternatieven te denken. Velen denken ook dat, nu de proletarische revolutie als perspectief is afgevoerd, de kloof tussen Marx en Keynes helemaal niet zo diep meer is nu het op het managen van de koopkrachtige vraag aankomt.

Waarom Marx en Keynes dan niet samen laten gaan? Zo kwam de aankondiging binnen dat de Keynesianen voor volgend jaar op 26-29 juni 2013 in Izmir (Turkije) hun eerste wereldcongres zullen organiseren, alwaar ook de marxisten hartelijk welkom zullen zijn. Marxisten als Ben Fine (*University of London*) en Alan Freeman die allebei prominent in Parijs aanwezig waren, behoren immers tot de adviescommissie.

... en de barbecue dikke lappen vlees aanbood ...

Dan was er ter plekke ook nog een oproep uitgaande van *World Association for Political Economy* (WAPE) om op 24-25 mei 2012 te Florianopolis (Brazilië) het achtste internationale forum te organiseren over “Inequality and World Capitalism: Analysis, Policy and Action”. Goed om te weten. China en Brazilië hebben hun economische betrekkingen stevig aangehaald. De ideologie zal dan wel volgen.

Congressen en conferenties als deze zijn er ook en soms vooral voor de contacten, de boodschappen en de geruchten. De congressisten verzamelden zich op een feest waar de aangeprezen Franse wijnen rijkelijk vloeiden en de barbecue dikke lappen vlees aanbood. Hier was gekozen voor de achtergrond van het recentelijk geopende *Musée des Arts Forains* waar men tussen de carrousels en kermisattracties uit de 19de eeuw kon verkeren. De gasten kwamen er niet alleen oude bekenden van over de hele wereld tegen, maar ook het jonge aanstormende talent dat graag met eigen onderzoeksresultaten leurt. Dat is nodig, want de oudgedienden herhalen vaak tot vervelens toe hun versleten waarheden over de meerwaardetheorie, terwijl de jongeren met nieuwe benaderingen en topics komen aandraven. Op dit congres was de verjonging erg goed merkbaar. In het economenwereldje zijn ook steeds meer vrouwen actief geworden, zij het dan wel haast uitsluitend in de “zachte” sectoren,

zoals milieu, onderwijs of cultuur. Zo was er zelfs een atelier georganiseerd over “Social Capital and Public Spirit” met alleen maar vrouwelijke sprekers, nl. de dames Luca Andriani (*Birbeck College*, Londen), Maria Lissowska (*Brussels School of Competition*), Patricia Illingworth (*North-eastern University*, Massachusetts) en Eleonora Lollo (*Université Aix-Marseille II*). En het ging hier ditmaal niet alleen maar over vrouwenzaken, maar vooral over management.

De academische markt werkte intussen volop. De tijdschriften van de associaties presenteerden hun beleid in een panelgesprek en ze deelden graag gratis exemplaren uit met het prangende verzoek zich vooral te abonneren. De boekhandelaren lieten hun recente publicaties zien. Oproepen tot het inzenden van manuscripten circuleerden. Maar de geruchten dan? Ja, wie had nu ruzie met wie en waarover? En wie had zich met wie verzoend? Hoe zat het met de vacatures en de beroepsperspectieven? Zat het marxisme weer in de lift? Of was Keynes weer helemaal terug? Dat was allemaal stof voor wandelgangengesprekken en kliekjesvorming tijdens de barbecue.

Zo werd onofficieel bekend dat het voor volgend jaar in Parijs geplande driejaarlijkse congres *Marx International* dan toch niet zou doorgaan en zou worden vervangen door een seminarieproject voor

studenten. De laatste editie in 2010 had immers overduidelijk aangetoond dat de oude formule versleten was. Het Marxcongres, dat als ontmoetingsplaats voor de oudstrijders van Mei '68 functioneerde, was inmiddels zowat tot een Spaanse herberg verworden. De deelnemers hielden zich niet aan de regel dat de congrestartalen Frans en Engels waren. Elke vorm van selectie en ballotage ontbrak, waardoor ook zombies en oplichters binnenkwamen. De debatten waren ingezakt en vanuit het congres ontstonden geen initiatieven of werden geen publicaties voorbereid. En daarbij was de organisatie van een dergelijk congres ook al een bovenmenselijke onderneming zonder professionele hulp van buiten. Men zou voortaan kiezen voor het organiseren van seminars over bepaalde onderwerpen. Er wordt nu zelfs gedacht aan het organiseren van leesgroepen om de delen van *Das Kapital* toegankelijk te maken voor studenten, daar het huidige universitaire onderwijs in de economische wetenschap Marx grotendeels uit het curriculum heeft verwijderd of aangevuld met neoliberale ideologie.

Betekent dit dan niet een achteruitgang voor het marxisme in het algemeen? Allicht. Maar de tijd dat men naar Parijs toog, omdat daar de revolutie werd bekosttoofd, is definitief voorbij. Betere en goedkopere reisfaciliteiten beletten niemand meer om naar andere continenten te vliegen. Congresseren doet men vandaag liefst telkens op een andere plek. Het Eurocentrisme is passé. Het mondialisme heeft gezegevierd.

Die situatie wordt vandaag sterk door de opkomst van het Engels als *lingua franca* vergemakkelijkt, zoals ook nu weer in Parijs bleek. Franse wetenschappers drukken zich vandaag steeds vlotter in het Engels uit. Wie zich nog uit frustratie op de eigen apenrots verschanst, heeft als intellectuele melaatse afgedaan. Wie niet globaliseert, is een zielige provincialist. Maar uiteraard gaat het ook en vooral om de inhoud. Zoals we al zagen: een gemeenschappelijk taalgebruik moet gepaard gaan met gemeenschappelijk aanvaarde concepten om de problemen te kunnen analyseren. Daartoe sticht men eigen verenigingen die dan weer websites hebben en met tijdschriften komen. Dat laatste is belangrijk, daar de "heterodoxe" wetenschappers moeilijk in de grote internationale terecht kunnen. Ze worden daar geweerd, omdat ze niet

voldoen aan het vigerende paradigma of hun bevindingen niet in wiskundige modellen gieten. Elektronische publicaties vergemakkelijken het publiceren. Ook voor de "heterodoxe" auteurs. "Open access" is dan mogelijk, waardoor de arme landen kunnen worden bereikt. Voorts blijven de grote uitgevers zich graag op commerciële gronden voor een dergelijk project te interesseren op voorwaarde dat er maar een "global reach" is en een bepaalde vereniging voldoende leden over de hele wereld telt. Het succes van een dergelijk tijdschrift wordt dan wel weer afhankelijk van de citatie-index die de hiërarchie van de periodieke publicaties bepaalt.

Noten:

¹ Dit gebeurde op initiatief van de *Association française d'économie politique* (AFEP), de *International Initiative for Promoting Political Economy* (IIPPE) en de *Association for*

Heterodox Economics (AHE), met medewerking van nog andere linkse verenigingen van economen, zoals de *World Association for Political Economy* (WAPE).

² www.assoeconomiepolitique.org

³ Zie het artikel van David M. Kotz, "De huidige economische crisis in de Verenigde Staten is een crisis van overinvesteringen", in dit nummer.

⁴ Helaas, maar in het verhaal van Duménil werd niet aangeknoopt bij de politieke ontwikkelingen in de Verenigde Staten en bij de rechtse politieke opinie die de Amerikaanse middenklasse in haar greep heeft gekregen. Komt die verrechtsing nu niet precies door enerzijds de drang bij de middenklasse om haar eigen consumptiepatroon te verdedigen en anderzijds door het verlies aan concurrentiekracht van de grote industriële conglomeraten? Men zou het haast denken.

⁵ Wel bereikte me de opmerking dat er uit België en Nederland de opkomst meer dan tegenviel. Dat heeft ongetwijfeld te maken met de algehele verrechtsing van de economische wetenschapsbeoefening in beide landen.

